

مرکز تحقیقات امام علی «ع»

مقدمه

جهان پر از فتنه و آشوب هر روز ناآرام‌تر و رفتار غیرانسانی روز به روز غالب‌تر می‌شود. بارقه‌های امید سوسوزنان به دنبال مفرّی که مقررّ عدالت و پیام‌آور امنیت باشد، متوحش و مضطرب، به هر سو روان است تا نشانی از کمال‌جویی و تعالی روح بیابد، محلی که با تمسک به آن مطمئن شود؛ و این همان ارشاد پیامبر گرامی (ص) است که فرمودند: « به زودی پس از من فتنه‌ای برپا خواهد شد. پس، زمانی که چنین شد، ملازم علی بن ابیطالب باشید، زیرا که او اول کسی است که به من ایمان آورد و اول کسی است که در روز قیامت با من مصافحه می‌کند؛ او صدیق اکبر و فاروق (جداکننده) این امت است که میان حق و باطل جدایی افکند و او

بزرگ پیشوای دین است.» اعلام سال‌هایی به نام مبارک علی (ع)، از یک سو زمانه پرفتنه را به ذهن متبادر می‌سازد و از سوی دیگر رهنمودی است به سوی کانونی که دربردارنده نسخه دفع‌کننده آشوب‌های زمانه است. ایجاد مرکزی تحقیقاتی به نام امام علی (ع)، مسئولیتی مضاعف را به دوش متولیان آن و همه کسانی که به مهر علی (ع) دل بسته‌اند، می‌گذارد که هریک گامی در حد بضاعت خود بردارند.

تأسیس مرکز

مزمین شدن سال ۱۳۷۹ به نام مبارک امیرالمؤمنین علی (ع) از سوی مقام معظم رهبری، صفای دل و شور درونی را متجلی ساخت و موجب شد افراد و سازمان‌ها در حد بضاعت، اقداماتی درخور و شایسته به عمل آورند که از آن جمله برگزاری کنگره بین‌المللی «امام علی و عدالت، وحدت و امنیت» از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بود. لزوم استمراربخشیدن به فضای ایجادشده و سرور قلبی حادث‌شده از جمله بسترهایی بود که در روزهای پایانی کنگره، زمینه پیشنهاد تأسیس «مرکز تحقیقات امام علی علیه السلام» را فراهم آورد و در خردادماه سال ۱۳۸۰ ایجاد این مرکز مورد تأیید شورای گسترش آموزش عالی قرار گرفت.

فعالیت‌های مرکز

در راستای تحقیق در تعالیم و سیره امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در زمینه‌های مختلف علمی و عملی، به‌ویژه پاسخگویی به مسائل فکری و اجتماعی جهان امروز و نیز معرفی ابعاد شخصیت امام علی (ع)، اقداماتی در این مرکز انجام گرفت که رئوس اهم آنها به قرار زیر است:

۱. راه اندازی کتابخانه تخصصی با بیش از ۶۰۰۰ مجلد درباره امیرالمؤمنین (ع)،

۲. چاپ و نشر آثار و کتب مرتبط با امام علی (ع)،

۳. راه اندازی سایت‌های اینترنتی به آدرس:

www.Imamali.ir و www.Imamali.ac.ir

۴. شناسایی و تهیه تصویر نسخ خطی و آثار کهن درباره امام علی (ع)،

۵. شناسایی و تهیه پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی و حوزوی با موضوعات مرتبط،

۶. گردآوری مقالات و پژوهش‌های علمی در خصوص امیرمؤمنان علی (ع)،

۷. اجرای طرح‌های تحقیقاتی و پژوهشی در سیره و شخصیت امام علی (ع)،

ایجاد بستری مناسب جهت ارتقای روحیه پژوهشگری و فرهنگ تحقیق در ابعاد مختلف شخصیت و سیره امام‌المتقین نیز از جمله اقدامات مرکز است که برگزاری دو مرحله فراخوان «صراط مستقیم» مصداقی از آن است. در این مجلد، گزارشی از برگزاری اولین فراخوان «صراط‌مستقیم» ارائه می‌شود.

فراخوان صراط‌مستقیم

به حول و قوه الهی، اولین فراخوان صراط‌مستقیم، ملهم از حدیث شریف زیر از رسول اعظم (ص) خطاب به امیرالمؤمنین علی (ع) با استعانت از ایزد منان و عنایات حضرت علی (ع)، از شهریور ماه ۱۳۸۴ برگزار و نتایج داوری‌ها با یک نوبت تمدید مهلت ارسال آثار، نهایتاً در هفدهم مردادماه ۱۳۸۵ مصادف با سیزدهم رجب- سالروز ولادت مولود کعبه- اعلام شد:

یا علی انت‌الطریق‌الواضح ، و انت‌الصراط‌المستقیم،
و انت‌ یعسوب‌المؤمنین. (الامالی‌للسدوق، ص ۳۸۳)
یا علی! تو راه روشن، صراط مستقیم و سرور مؤمنان هستی.

اهداف و بخش‌ها

فراخوان در دو بخش پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها با اهداف زیر انجام شد:

۱. آشنایی هر چه بیشتر سطوح مختلف اجتماعی با سیره نظری و عملی امام‌المتقین علی‌بن‌ابیطالب(ع)؛
 ۲. ترویج فرهنگ پژوهش و تقویت روح بررسی و تتبع در ابعاد مختلف شخصیت و سیره امیرالمؤمنین(ع)؛
 ۳. انتشار نتایج تحقیقات، جهت بهره‌مندی کلیه اقشار اجتماعی.
- از اهداف ضمنی فراخوان نیز آشنایی با منابع غنی و گسترده موجود، و معرفی مرکزی بوده که محور فعالیت آن درباره امیرالمؤمنین(ع) است.

ویژگی‌ها

۱. عدم محدودیت شرکت کنندگان:

الف - آزاد بودن عناوین تحقیق درباره امیرالمؤمنین علی(ع)؛ تا محقق برحسب علاقه و مطالعات خود و با توجه به در دسترس بودن منابع، موضوع را انتخاب و با انجام پژوهش، ابهام‌ها و پرسش‌های ذهنی را رفع و یا در جهت ارتقای بینش و فهم علوم علوی خود اقدام و در راستای غنای فرهنگ مذهبی در منابع قرآنی، روایی،

تاریخی و یا مضامین ادبی درخصوص سرور مؤمنان و وصی پیامبر اعظم(ص) آگاهی بیشتری حاصل کند.

از سوی دیگر، محدود نبودن موضوعات تحقیق، و در نتیجه انتخاب عنوان پژوهش برحسب علایق و سلیق و مشغله‌های فکری محققان، این امکان را در اختیار اعضای مرکز قرار داد که به موضوعات مورد علاقه یا ابهامات و سردرگمی‌های جامعه درباره این امام همام(ع) پی ببرند و با برنامه‌ریزی زمینه‌های تشکیل ادوار آموزشی را فراهم سازند.

ب- آزاد بودن مشارکت سطوح مختلف اجتماعی با هر شأن و منزلت علمی یا اجتماعی: از آنجا که فراخوان، مخاطب خاصی نداشت و شرایط و التزام به میزان معینی از تحصیلات یا رشته‌ای معین یا پیش‌شرطی جهت انجام تحقیق نداشت، با مشارکت عمومی مردم، مرکز به یکی از اهداف خود که ترویج فرهنگ پژوهش و تقویت روحیه تحقیق و بررسی در ابعاد شخصیتی و سیره امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب(ع) بود، نایل شد و اگر نبود اهداف دیگر، همین هدف جهت برگزاری فراخوان کفایت می‌کرد.

۲. شناساندن مرکز تحقیقات امام علی(ع) به عموم، به‌ویژه مراکز علمی، پژوهشی، دانشگاهی و حوزوی؛ که به علت پرداختن به احیا و خودیابی در سال‌های پس از تأسیس از آن غافل شده بودند.

۳. شناسایی پژوهشگران و محققان شیفته امیرالمؤمنین علی (ع)

که ناشناخته و گمنام در زوایای پریچ وخم بوروکراتیک، در انزوای کتابخانه ها یا مراکز علمی تحقیق می کنند و این اقدام گامی در راستای تشکیل بانک اطلاعات پدیدآورندگان آثار مرتبط با امیرالمؤمنین (ع) است که از جمله اهداف بلندمدت مرکز تحقیقات امام علی (ع) است.

ارزیابی و تحلیل

با نگاهی به سطوح تحصیلات شرکت کنندگان در فراخوان، تعداد آثار ارسالی، موضوعات انتخابی، میزان مشارکت استانی و پارامترهایی مانند آن، معلوم می شود که:

۱. آثار پژوهشی، اعم از مقاله یا پایان نامه از ۲۷ استان کشور

جهت شرکت در فراخوان صراط المستقیم ارسال شده بود؛

۲. از سه استان سیستان و بلوچستان، هرمزگان و کهگیلویه و

بویراحمد، اثری ارسال نشده بود؛

۳. بیشترین شرکت کنندگان به ترتیب از استان های تهران با

۱۹/۳٪، خراسان بزرگ با ۱۲٪، قم و اصفهان با ۱۰/۸٪ بوده اند؛

۴. ۹۲٪ شرکت کنندگان برای اولین بار اثر خود را تدوین و در

فراخوان شرکت کرده بودند؛

۵. شرکت‌کنندگان در بخش مقاله‌ها، از یک تا شش مقاله ارسال کرده بودند (۷۲٪ فقط یک مقاله، ۷/۵٪ دو مقاله، ۲۰/۵٪ بیش از سه مقاله)؛

۶. ۴۸/۲۶٪ شرکت‌کنندگان زن، ۴۷/۲۷٪ مرد و ۴/۴۷٪ بقیه به صورت مشترک اثر را ارسال کرده بودند؛

۷. ۶۸٪ شرکت‌کنندگان، تحصیلات دانشگاهی داشتند (۳۴/۷٪ از این تعداد، مدارک فوق‌لیسانس و دکترا داشتند که از میان آنان، ۷/۸٪ مدرس و عضو هیئت علمی بودند)؛

۸. ۲۶٪ شرکت‌کنندگان، تحصیلات حوزوی داشتند.

داوری‌ها و برگزیدگان

بدیهی است که داوری مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها با این تعداد زیاد و غیریکسان از نظر تحصیلات و عناوین تحقیق، آسان نبود؛ به ویژه آنکه ریاست محترم پژوهشگاه — جناب آقای دکتر گلشنی — تأکید داشتند که هر اثر — اعم از مقاله یا پایان‌نامه — را سه داور ارزیابی کنند و اثر برگزیده با تأیید هر سه داور باشد، که به همین نحو عمل شد و نتایج داوری‌ها در ۱۷ مرداد ۱۳۸۵ برابر با ۱۳ رجب ۱۴۲۷ — سالروز ولادت مولود کعبه امیرمؤمنان علی(ع) — از طریق سایت مرکز تحقیقات امام علی(ع) (www.imamali.ir) اعلام شد و در تهران، مراسم تجلیل از برگزیدگان با دعوت از حضرت آیت‌الله ابوالقاسم

خزعلی- دبیر محترم بنیاد بین‌المللی غدیر و عضو مجلس خبرگان رهبری و با حضور جناب آقای دکتر گلشنی- ریاست محترم پژوهشگاه علوم انسانی و عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی- و استادان و محققان در سالن پژوهشگاه برگزار و جوایز آنان اهدا شد. از برگزیدگان فراخوان خواسته شد خلاصه‌ای از تحقیق ارسالی را استخراج و جهت چاپ در اختیار مرکز قرار دهند. آنچه اصل شد، به دلیل یکسان نبودن حجم و تنوع در نگارش قابل انتشار نبود؛ که پس از بازنگری و ویراستاری، در دو بخش پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها، در قالب مجموعه حاضر آماده انتشار شده است.

از جناب آقای مجتهدی- رئیس محترم کتابخانه تخصصی امیرالمؤمنین(ع) در مشهد- که قبول زحمت نمودند و با دعوت از برگزیدگان، جوایز آنان را اهدا کردند، سپاسگزاری می‌شود.

همچنین، از کارکنان مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، به‌ویژه جناب آقای عبیدی در قم که هماهنگی‌های لازم را به‌عمل آوردند و بستر حضور را در قم جهت اهدای جوایز برگزیدگان مهیا کردند، تشکر می‌شود.

پایان نامه‌ها

۱. نقد و بررسی شبهات آیات خمسۀ ولایت (سید محمد مرتضوی، رسالۀ دکترای رشته قرآن و حدیث، مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم، ۱۳۸۳)

شیعه در اثبات حقانیت خود در اندیشۀ جانشینی بلافصل حضرت امیر(ع)، گذشته از استدلال، عقل و سنت، از آیات قرآن نیز بهره جسته و از آنجا که مسائل جانشینی رسول خدا(ص) و امامت امت از اساسی‌ترین مسئلۀ اختلافی شیعه و اهل سنت است، اهل سنت همۀ توان خود را در این بحث به کار گرفته‌اند تا دلالت آیات را مخدوش جلوه دهند.

از طرفی، چون هدف اصلی ما در این نوشتار، کردن عقاید فرقه‌های مختلف اسلامی است، ادبیات به کار گرفته شده در آن، ادبیاتی علمی و منطقی و به دور از

ادبیات توهین و تحقیر شخصیت‌های مورد احترام گروه‌های اسلامی است. از این رو، در این نوشتار سعی شده است اولاً دلالت آیه بر عقیده شیعه براساس منابع اهل سنت اثبات شود، ثانیاً شبهات مطرح‌شده از تمامی منابع اهل سنت گردآوری شود، ثالثاً پاسخ به شبهات نیز از منابع مورد اعتماد اهل سنت استخراج شود. بر این اساس، در این نوشتار، در اثبات دلالت آیات مورد بحث و پاسخ شبهات، اصلاً از منابع شیعه استفاده نشده و تنها دراستناد عقاید شیعه به شیعه، از منابع شیعی بهره گرفته شده است و اگر درموردی به منابع شیعه استناد شده، این استناد بعد از منابع اهل سنت صورت گرفته است، آن هم به عنوان مؤید نه دلیل. از نظر ساختاری، رساله مشتمل بر یک مقدمه و پنج فصل و یک خاتمه است.

در مقدمه، مباحث پیش‌نیاز طرح شده است؛ از جمله: جایگاه قرآن، مشکلات استفاده از قرآن، جایگاه سنت رسول خدا(ع) و ضرورت آن در تبیین دین، مشکلاتی که برای سنت رسول خدا(ص) پیش آمده و راه‌حل پیش‌بینی‌شده رسول خدا(ص) برای حل مشکلات - یعنی حدیث ثقلین و قرارداد اهل بیت(ع) در کنار قرآن - و راه‌حل اختلافات مسلمانان.

در فصل اول، درباره «انما ولیکم الله» بحث و ابتدا استدلال شیعه به آیه مطرح شده است. در این آیه، مهم ترین مسئله، نزول آیه در شأن امیرالمؤمنین (ع) است که از هشت طریق در منابع اهل سنت به شرح زیر اثبات شده است:

۱. تطبیق رسول خدا (ص)، ۲. تطبیق اهل بیت رسول خدا (ص)، ۳. فهم صحابه رسول خدا (ص)، ۴. اعتراف صحابه، ۵. اعتراف مفسران، ۶. مخالفت و موافقت با کتاب خدا، ۷. مخالفت و موافقت با سنت قطعی، ۸. استناد فقهای اهل سنت برای اثبات بعضی از احکام.

پس از نزول آیه درباره امام علی (ع) و صراحت آن در اثبات رهبری و جانشینی، شبهات اهل سنت در محورهای زیر مطرح و به همه آنها براساس منابع اهل سنت پاسخ گفته شده است:

۱. شبهات اسباب النزول، ۲. شبهات سیاق، ۳. شبهات ادبی، ۴. شبهات فقهی، ۵. شبهات رجالی، ۶. شبهات کلامی، ۷. شبهات اصولی، ۸. شبهات تاریخی، ۹. شبهات اقتصادی.

در فصل دوم، آیه «...أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ...» (احزاب/۳۳) مطرح و ابتدا درباره استناد شیعه به آیه برای جانشینی اهل بیت (ع) توضیح داده شده و چون در این آیه نیز بیشترین بحث در نزول آیه درباره اهل بیت (ع) است نزول آیه از هفت طریق اثبات شده است: ۱. تطبیق

رسول خدا(ص)، ۲. اعتراف اصحاب رسول خدا(ص) به نزول آیه درباره اصحاب کساء، ۳. اعتراف همسران رسول خدا(ص) به نزول آیه درباره اصحاب کساء، ۴. امتناع رسول خدا(ص) از ورود همسران زیر کساء، ۵. اعتراف محدثان و مفسران، ۶. ویژگی‌های اهل بیت(ع)، ۷. تطبیق اصحاب کساء.

پس از اثبات دلالت آیه بر انحصار تطهیر درباره اهل بیت(ع) و اثبات مصداق اهل بیت(ع) از راه‌های مختلف که منحصر در رسول خدا(ص) و حضرت فاطمه (س) و دوازده امام معصوم است، شبهات اهل سنت در این محورها طرح شده است: ۱. شبهات سیاق، ۲. شبهات کلامی، ۳. شبهات تاریخی، ۴. شبهه اسباب‌النزول، ۵. شبهه محتوایی و پاسخ آنها بر اساس منابع اهل سنت.

در فصل سوم، درباره آیه «یا ایُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...» (مائده/۶۷) بحث شده است. قبل از پرداختن به آیه، بحثی درباره هدف از فرستادن پیامبران و نقش آنان در تحقق اهداف و مسئله ضرورت طرح جانشین از طرف آنان و طرح جانشینی امام علی(ع) از طرف رسول خدا(ص) از ابتدای دعوت علنی آن حضرت(ع) و موارد دیگر از جمله در حجة‌الوداع و نزول آیه تبلیغ و تهدید رسول خدا(ص) در صورت عدم اعلام علنی آن مطرح است. در این آیه،

مهم‌ترین بحث، مکان و زمان نزول آن است که از نه طریق اثبات شده است: ۱. عمامه‌گذاری امام علی (ع) از طرف رسول خدا (ص)، ۲. تبریک گفتن به امام علی (ع) به عنوان رهبر مسلمانان، ۳. سروده شاعران درباره حادثه غدیر، ۴. اعتراف صحابه به وقوع ماجرای غدیر، ۵. فهم امامت از ماجرای غدیر توسط صحابه، ۶. اطلاق لقب مولی بر علی (ع)، ۷. مناسبت به حدیث غدیر، ۸. نزول آیه عذاب، ۹. اختلاف قرائت آیه.

۲. **اسما و صفات حق تعالی در نهج البلاغه** (طیبه همتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گرایش فلسفه و حکمت، دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۳)

حضرت علی (ع) می‌فرماید: «معرفة الله سبحانه اعلى المعارف» (برترین شناخت‌ها شناخت خدا است)؛ از این رو می‌توان اقرار کرد که علم خداشناسی، از شریف‌ترین و ارزش‌مندترین علوم است و انسانی که خدا را نشناسد به هر مرتبه‌ای از علم و ادراک برسد، شناخت او از هستی ناقص و ناتمام است، چرا که معلول را بدون علت و پدیده را بدون پدیدآور شناخته است.

در میان مباحث خداشناسی، بحث درباره اسما و صفات الهی، از مباحث مشکل‌تری است و اهمیت بیشتری دارد و

برای کسب این معرفت (شناخت خدا و اسما و صفات او)، چه راهی بهتر از تمسک به فرمایش‌های گهربار علی(ع) که سرچشمه علم الهی و معدن علوم توحیدی است. در مجموعه رساله حاضر، فرازهای نهج‌البلاغه درباب اسما و صفات الهی گردآوری و سپس با استفاده از بعضی شروح معتبر نهج‌البلاغه و نیز کتب دیگر، مطالب تا حد امکان تحلیل و در برخی موارد بحث از جهت فلسفی و کلامی و احوال و نظرهای گروه‌های مختلف اسلامی بیان و آنگاه بررسی شده است. هدف از طرح فلسفی مطالب این بوده که خواننده در زمینه آن، به فهم روشنی دست یابد و نیز مطمئن شود این مطالب، از لحاظ عقلی هم مورد تأیید است و در این مباحث و حتی سایر مسائل شرعی، میان اصول نقلی و براهین عقلی موافقت و مطابقت برقرار است. از این رو به توضیح مختصر اکتفا و خواننده خواهان توضیحات بیشتر به کتاب‌های مربوط ارجاع داده شده است.

آنچه به عنوان مزیت این رساله می‌توان برشمرد، این است که غالب بحث‌های مربوط به اسما و صفات خدا، به ویژه صفات سلبی او، از نهج‌البلاغه جمع‌آوری و در این راستا سعی شده است تمامی بیانات حضرت(ع)، یکجا بررسی شود و در باب هر فراز، به بعضی تفسیرها و شروح معتبر نهج‌البلاغه، از جمله شرح ابن میثم بحرانی،

خویی، ابن ابی‌الحدید و محمدتقی جعفری مراجعه و هر کدام تا حد امکان تجزیه و تحلیل شود.

مطالب این رساله، در چهار فصل تنظیم شده است:

فصل اول: بررسی احکام کلی صفات،

فصل دوم: بررسی صفات سلبی پروردگار،

فصل سوم: صفات ثبوتی ذاتی و فعلی پروردگار،

فصل چهارم: اسمای الهی.

۳. امام علی(ع) و رویکرد مردمی به مقوله حکومت و

خاستگاه آن (علی محسنی، رساله دکترای علوم سیاسی،

دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۸۲)

این رساله با دو هدف اساسی تبیین رهیافت حضرت علی(ع) به مقوله آزادی سیاسی به مثابه یکی از مفاهیم محوری در علوم سیاسی و تأثیر و نقش آزادی سیاسی در بروز مشکلات حکومت آن حضرت(ع) سامان یافته است. بدین منظور، کاوشی عمیق و گسترده در چهل سال از تاریخ صدر اسلام با تمرکز بر پنج سال آخر آن به عمل آمده است.

سؤال‌های اصلی این پژوهش عبارت‌اند از:

مؤلفه‌ها و مقومات آزادی سیاسی تا چه میزان در اندیشه سیاسی

و سیره حکومتی حضرت علی(ع) مشاهده می‌شود؟

بنیان‌های نظری حضرت علی(ع) درباره آزادی سیاسی در عرصه عمل در عصر زمامداریشان، با چه چالش‌ها و مشکلاتی مواجه شد و خاستگاه جامعه‌شناختی این مشکلات و موانع کدام‌اند؟

در پاسخ به این سؤال‌ها، دو فرضیه اصلی این پژوهش بدین صورت تدوین یافته‌است که اولاً مؤلفه‌ها و مقومات آزادی سیاسی در اندیشه سیاسی و سیره حکومتی حضرت علی(ع) به میزان زیاد مشاهده می‌شود و ثانیاً انحراف از اصول و ارزش‌های اصیل اسلامی(قرآن و سنت) و زوال تدریجی آزادی سیاسی در عهد خلفای سه‌گانه-به‌ویژه عثمان- و احیای فرهنگ جاهلیت، سرمنشأ مشکلات و موانع حکومت حضرت علی(ع) تلقی می‌شود.

این رساله از دو بخش اصلی تشکیل شده است:

در بخش اول که با جهت‌گیری اثبات فرضیه اول به تشریح بنیان‌های نظری آزادی سیاسی از منظر حضرت علی(ع) اختصاص یافته، ضمن تبیین نگرش آن حضرت(ع) به دو مؤلفه و اصل بنیادین آزادی سیاسی- یعنی حکومت و مردم- این نکته ثابت شده که حضرت علی(ع) رویکردی الهی و مردمی به حکومت داشته است و از دیدگاه ایشان مردم جایگاه رفیعی دارند و نقشی تعیین‌کننده در انتخاب حاکم و اداره جامعه ایفا می‌کنند.

بخش دوم که عمدتاً متکفل اثبات فرضیه جامعه‌شناختی این رساله است، میزان حضور مؤلفه‌های آزادی در عصر حکومت پیامبر اکرم (ص) و خلفای سه‌گانه و حضرت علی (ع) در ساحت‌های عمل و نظر بررسی شده است. در این چهارچوب، تصورات پدیدآمده در دوره زمامداری بیست و پنج ساله خلفای سه‌گانه جست و جو و حکومت حضرت علی (ع)، به واقع احیای سنت نبوی آزادی سیاسی محسوب می‌شود.

۴. **تأثیر نهج البلاغه بر مثنوی مولوی** (حسین سرداخی، رساله دکترای ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۸۰)

به طور کلی تأثیرپذیری مولوی از امام علی (ع) سه نوع بوده است:

۱. تأثیرپذیری مولوی از شخصیت امام علی (ع)؛ که این خاص مولوی و حتی خاص مسلمین نیست.

۲. تأثیرپذیری مولوی از فعل و سیره امام (ع): از آنجا که اهل تصوف و عارفان لازمه سیر و سلوک را پیروی از پیر می‌دانند، تقریباً تمام فرقه‌های صوفیه، امام علی (ع) را مرشد و مراد خود می‌خوانند.

۳. تأثیرپذیری مولوی از کلام امام (ع)؛ که این تأثیرپذیری، به‌ویژه از کلمات قصار نهج‌البلاغه به چند صورت است:
الف- تأثیرپذیری در اصول اعتقادات؛ برای مثال، تأثیر پذیری در اصول توحید، نبوت، امامت و مسائلی چون حدوث عالم و بی‌اعتنایی به دنیا.

ب- تأثیرپذیری در نقل کلام، در این‌باره گاهی مولوی عیناً یک عبارت را از نهج‌البلاغه ترجمه کرده؛ برای مثال، «آدمی مخفی است در زیر زبان» را «المرء مخبوء تحججت لسانه» ترجمه کرده است. گاهی هم عین عبارت را نیاورده، بلکه از مضامین آن بهره جسته است. در برخی موارد نیز بخشی از کلام امام (ع) را شرح می‌دهد و خود شاخ و برگ آن می‌افزاید.

گاهی در مثنوی، موضوعی مطرح شده است که به واسطه آن به ذهن آدمی کلمه یا عبارتی از نهج‌البلاغه خطور می‌کند؛ اما آنقدر مطابقت آنها مشکل است که در کنار هم قرارگرفتن آن دو صلاح نیست. گاهی هم مولوی حدیثی از امام (ع) نقل کرده است که در نهج‌البلاغه نیست و در سایر کتب حدیثی آمده است.

در مقدمه این رساله با عنوان «مولانا تحت جاذبه مولانا»، نمونه‌هایی از اشارات مولوی به فضایل و مقامات حضرت علی (ع) و اهل بیت (ع) آمده، پس از آن نکاتی درباره

تأثیرپذیری او از حضرت امیر(ع) مطرح، سپس به زندگی امام (ع)، مولوی و سیدرضی - مؤلف نهج البلاغه -، به اختصار اشاره، و سرانجام تأثیر نهج البلاغه بر مثنوی مولوی تشریح شده است.

ترتیب عناوین، بر اساس اهمیت موضوع از نظر نگارنده آمده است که از موارد مربوط به «انسان کامل» آغاز، و به «خوف و رجا» ختم می شود. فهرست عبارات نهج البلاغه، احادیث و آیات نیز در پایان رساله ذکر شده است.

۵. پژوهشی در مضامین قرآنی دعای کمیل (منیژه نوری، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۴)

هدف از این تحقیق، آشنایی با مفاهیم عالیّه دعای کمیل و مطابقت آن با آیات قرآن و بررسی مضامین قرآنی عبارات این دعا، و نیز درک هرچه بهتر و عمیق تر کلام امیرالمؤمنین حضرت علی(ع) و پی بردن به عظمت شخصیت آن حضرت(ع) و الگو قرار دادن ایشان در همه امور و درس گرفتن از مفاهیم عمیق قرآنی این دعا و استفاده از آن در زندگی برای رسیدن به سعادت دنیا و آخرت است.

پرستش و دعا، از جمله امور فطری است که در طول تاریخ بشر، همواره با انسان همراه و همگام بوده؛ و از آنجا که حقیقت دعا، اظهار بندگی و اظهار بندگی نیز وابسته به عنایت الهی است، نقش پیامبر گرامی (ص) و ائمه طاهرین (ع) که واسطه فیض الهی و وسیله تقرب به درگاه پروردگارانند، بسیار مهم می‌نماید.

اگر جامعه‌ای با نیایش و دعا مأنوس شود، بسیاری از مشکلات و ناهنجاری‌های اجتماعی کنترل می‌شود و در نتیجه اعمال فرد، رنگ و بوی خدایی به خود می‌گیرد و افراد جامعه در مسیر کمال انسانی قرار می‌گیرند.

از آنجا که پرداختن به موضوع دعا، دامنه‌ای وسیع دارد و در این زمینه تحقیقاتی نیز انجام شده است، برای جزئی کردن موضوع، یکی از دعاهای بسیار ارزشمند و پرمحتوا - یعنی دعای کمیل - برای بررسی مضامین قرآنی آن انتخاب شد. از دیگر دلایل انتخاب این موضوع و ضرورت پژوهش در این زمینه، محتوای عمیق و سازنده دعا و درس‌های ارزشمند معرفتی و اخلاقی و نیز نیاز جامعه امروزی به آن مفاهیم است.

در تنظیم این پایان‌نامه، بر اسماء الحسنی و آثار گناهان از دیدگاه حضرت علی (ع) در دعای کمیل تأکید و مطالب به شرح زیر ارائه شده است:

فصل اول: کلیات درباره موضوع پایان نامه و مفهوم دعا و فضیلت آن و نیز سند دعای کمیل،
 فصل دوم: شرح حال کمیل بن زیاد نخعی،
 فصل سوم: اسماء الحسنی در دعای کمیل و بررسی مضامین قرآنی آن،
 فصل چهارم: گناهان و آثار آن در دعای کمیل.

۶. نهادهای حکومتی در گفتار و سیره امیرمؤمنان علی(ع)
 (قاسمعلی کرمی، پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ، دانشکده تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد نجف آباد، ۱۳۸۳)
 امیرمؤمنان علی(علیه السلام) در برهه‌ای از تاریخ اسلام خلافت را به دست گرفتند که دگرگونی‌های دوره ۲۵ ساله بعد از رحلت رسول خدا(ص)، جامعه اسلامی را چنان به قهقرا بازگردانده بود که به فرموده امام علی(ع)، شاخصه آن شکم‌بارگی ستمگر و گرسنگی ستمدیده بود. هدف و برنامه حکومت امام علی(ع) از پذیرش مسئولیت حکومت، اصلاح روش‌های گذشته، احیای سنت نبوی و برقراری مساوات و عدل بود. امام علی(ع) در تقسیم بیت‌المال، روش خلفای قبل را بر هم زد و آن را به طور مساوی در بین مسلمانان تقسیم کرد. در ساختار اداری و مدیریتی، نگاه به حکومت و قدرت را تغییر داد و شایسته‌سالاری را حاکم ساخت و

با تنظیم قوانین و دستورالعمل‌های مناسب، نهادهای حکومتی را تحت کنترل نظم و قانون درآورد. برای حفظ حقوق مردم، نهادهای نوینی پی‌ریزی کرد که از آن جمله، دیوان مظالم است؛ و برای جلوگیری از فساد نهادها و نظارت و بازرسی بنا نهاد؛ و برای تأمین امنیت شهرها و مأموریت‌های ویژه نظامی و انتظامی، شرطه‌الخمیس را از بین فداکارترین یاران خود ایجاد کرد.

هدف این رساله، معرفی نهادهای حکومتی روزگار امام علی(ع)، وظایف آنها و رابطه آنها با حکومت مرکزی است؛ که با تأمل بر سیره عملی و بیانات، خطبه‌ها و دستورالعمل‌ها و نامه‌های امام(ع) در دوران خلافت، در چهارچوب شش فصل زیر درباره آنها بحث شده است:

فصل اول: بررسی تحولاتی که در ۲۵ سال بعد از رحلت رسول‌الله (ص) روی داد،

فصل دوم: مروری بر شکل‌گیری دولت امیرمؤمنان علی(ع)،

فصل سوم: معرفی نهادهای سیاسی حکومت امیرمؤمنان علی(ع)،

فصل چهارم: معرفی نهادهای اداری و دیوانی دولت علوی،

فصل پنجم: جایگاه و نقش دستگاه قضایی در روزگار حضرت امیر(ع)،

فصل ششم: معرفی نهادهای نظامی، انتظامی و امنیتی حکومت امیرمؤمنان علی(ع).

۷. فلسفه سیاسی حکومت حضرت علی(ع) و تأثیر آن بر شکل‌گیری اندیشه‌های حکومت دینی در نظام جمهوری اسلامی (حمید عزیزیان شریف آباد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی) یکی از مسائلی که در جامعه ایران به‌طور خاص و در جهان اسلام به‌طور عام در دوره معاصر تأثیرات بسیار عمیقی گذاشته، نحوه برخورد و تعامل با جهان غرب است.

در دوران جدید، گروه جدیدی به‌نام روشنفکران دینی ظهور کردند که معتقد بودند معارف سنتی و دینی ما نیز قابل تحول، بازخوانی و دفاع است. آنها با قبول پیش‌فرض عدم تعارض اساسی بین سنت دینی با مدرنیته و افکار جدید، تحول و پالایش سنت‌ها و دین را به‌عنوان یک راه‌حل مطرح کردند و راه‌هایی جامعه از بن‌بست عقب‌ماندگی را نه با کنار نهادن دین، بلکه با تحول و پویا کردن آن و سعی در فهم آن قسمت‌ها که تاکنون به آنها توجهی نشده بود، می‌دیدند.

در این پایان‌نامه سعی شده است یک دست‌گاه فلسفه سیاسی به ساده‌ترین شکل ممکن و با حداقل عناصر لازم مجسم شود و

نظریه‌های اندیشمندان و فلاسفه بزرگ غربی و دستگاه‌های مختلف فلسفه سیاسی و نظریه‌های دانشمندان و فلاسفه اسلامی که در همان مورد بحث‌هایی را کرده‌اند، بررسی شود و با استفاده از این مدل به دست آمده، فلسفه سیاسی امام علی(ع) نیز به حد وسیع تعریف شود. در آخرین مرحله نیز برخی از اندیشه‌هایی که در مورد حکومت دینی در جامعه ایران مطرح است، بررسی و محتوای آنها با معیار به دست آمده از فلسفه سیاسی امام علی(ع) ارزیابی شده است تا نقاط ضعف و قوت احتمالی هر نظریه و احتمالاً همخوان‌ترین نظریه با این دستگاه فلسفه سیاسی مشخص شود.

در این تحقیق، طی شش فصل و مباحث ذیل هر کدام، بر افلاطون، ارسطو، ماکیاول، هابز، لاک، روسو، هگل و مارکس به عنوان متفکران غرب بیشتر تأکید شده است و از متفکران پست‌مدرن و فلسفه سیاسی ایشان به شکل جدی بحثی نمی‌شود که دلیل آن هم گستردگی موضوع و عدم امکان جمع‌بندی و نتیجه‌گیری بوده است. درباره مباحث حکومت دینی نیز به خاطر تحدید بحث، به چند نظر اصلی در این زمینه پرداخته شده که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: نظریه ولایت فقیه و سه برداشت مختلف از آن.

در این پژوهش همچنین سعی شده است نقاط افتراق و اشتراک
فلسفه سیاسی امام علی(ع) با فلسفه سیاسی غرب و پارادایم‌های
موجود در آن مشخص شود.

مقاله‌ها

۱. ولایت و امامت امام علی(ع) در آئینه آیات و روایات، (حسین سلطان محمدی و فاطمه سلطان محمدی)

این پرسش جدی مطرح است که پیامبر حکیم و پیشوای بزرگ الهی که آئینش را زمان شمول اعلام کرده است و می‌داند که پس از سال‌های تبلیغ باید زندگی دنیایی را وانهد و به سوی رفیق اعلیٰ اوج گیرد، برای آینده آیین و مکتبش چه کرده است؟ آیا موضوع امامت و جانشینی پس از خود را مسکوت گذاشته یا آن را به امت وانهاده است تا آنان با تدبیر و مشورت کسی را به‌عنوان جانشین برای پیامبر(ص) برگزینند و یا اینکه خود آن بزرگوار آینده امت اسلام را رقم زده و کسی را به‌عنوان جانشین و امام پس از خود برای اداره جامعه اسلامی معرفی کرده است.

پاسخ مثبت به هر کدام از این سؤال‌ها، فرضیه‌ای درباره لزوم تعیین خلیفه و جانشین پس از پیامبر(ص) است که فرضیه سوم- یعنی تعیین امام و جانشین و نص بر ولایت از سوی خدا و پیامبر(ص)- فرضیه درستی است و مطالعه منابع دینی ما را در رسیدن به این امر نزدیک‌تر می‌کند؛ چراکه تبلیغ ولایت و امامت علی(ع) در جای‌جای زندگی پیامبر(ص) نمایان است و اوج آن به واقعه غدیر مربوط می‌شود.

یکی از عناوین شکوهمندی که در قرآن و روایات تفسیری درباره امامت علی(ع) آمده، عنوان «ولی» به معنای «اولی بالامر» و زعیم و پیشوا است که این عنوان در آیه‌ای که در جریان اعطای انگشتری به سائل در حالت رکوع نازل شده، به کار رفته است. حدیث «یوم‌الانذار»، از آشکارترین نمونه‌های تاریخی این عرصه در کتب فریقین است که براساس آن، رسول خدا(ص) در پایان جلسه‌ای که خویشاوندان خود را به دین اسلام دعوت کرد، به صراحت حضرت علی(ع) را به عنوان جانشین پس از خود معرفی کرد.

حدیث غدیر و تواتر و تعدد مصادری که آن را نقل کرده‌اند و نیز کتبی که در این باره تألیف شده، سند دیگری بر اثبات امامت امام علی(ع) است. حدیث منزلت و تکرار آن در مقاطع گوناگون، احادیث وصایت، احادیث علم، حدیث ثقلین و آیه تطهیر، هر کدام

نمونه‌ای مستند در امامت علی (ع) است. پیامبر(ص) شمار جانشینان خود را نیز معلوم کرده و نام آنها را به‌صراحت برده که حدیث دوازده جانشین، بر این امر دلالت دارد.

حدیث قلم و دوات در آخرین لحظات عمر پیامبر(ص)، شاهد دیگری است بر اینکه پیامبر(ص) در راه کمال رسالت خود که همان شناساندن امام علی(ع) به‌عنوان امام و جانشین پس از خود است، از هیچ کوششی دریغ نکرده‌اند.

۲. شکوه مولی (مهدی مردانی)

نهج‌البلاغه، چشمه جوشانی است که تشنگان راستین علم و ادب از زلال معرفتش سیراب می‌شوند و هنوز هم بسیاری از دُرّهای گرانبهای آن بر جویندگان حقیقت پنهان مانده است.

یکی از این دُرّهای گرانبها، خطبه شقشقیه است که از مهم‌ترین و شریف‌ترین خطبه‌های نهج‌البلاغه است و با توجه به جایگاه ویژه آن، شاید آن‌چنان که باید، عمیق و وسیع مطالعه نشده‌است. از این رو می‌توان این خطبه را بر دیگر خطبه‌های نهج‌البلاغه امتیاز بخشید.

در این مقاله، خطبه شقشقیه، به شرح زیر بررسی شده است:

بخش اول: اهمیت و جایگاه خطبه شقشقیه

الف- خطبه شقشقیه و اشکالات وارد بر نهج‌البلاغه،

ب- توجه خاص بزرگان به خطبه ششقیه.

ج- امتیازات خطبه ششقیه (۱). خطبه ششقیه، سندگویا از حساس‌ترین دوره تاریخ، ۲. صراحت لهجه و عدم کتمان حقایق، ۳. خطبه ششقیه، تجلی مظلومیت).

بخش سوم: دفاع از خطبه ششقیه (انتقاد از صحابه در قرآن، انتقاد از صحابه در سیره پیامبر(ص)، صدور خطبه ششقیه از سید رضی محال است(!)، تصریح صاحبان کتاب‌های لغت و معجم‌های عربی، بیان شگفت‌انگیز امام علی(علیه‌السلام) در خطبه ششقیه، مستندات عقلی).

۳. اخلاق و تفریحات سالم از دیدگاه امام علی(ع) (ناهید بیژه)

امیرالمؤمنین(ع) ارزش والایی برای روح آدمی قائل است و آن را منشأ سلامت جسم می‌داند و سلامت جسم را دوری از حسد معرفی می‌کند. بنابراین در نظر ایشان، روح و جسم اثری متقابل بر هم دارند. برای روح آدمی، خستگی و افسردگی وجود دارد و این افسردگی روحی ناخودآگاه بر جسم اثر می‌گذارد و سبب زردی، رنگ و کسالت و بی‌حوصلگی می‌شود. برای درمان خستگی روح، راه‌های زیادی وجود دارد، از جمله آموختن سخنان حکمت‌آمیز، دعا و نیایش.

اما نکته مهمی که باید به آن توجه داشت، این است که در انجام عبادات باید روش صحیحی اتخاذ شود؛ که در نهج‌البلاغه به خوبی بیان شده است، بدین مضمون: گاهی دل‌ها دارای نشاط و روی آوردن (به سمت عبادت و خدا) و گاهی کسل و فراری از (عبادت) است؛ پس آنگاه که نشاط دارند، آن را بر انجام مستحبات وادارید و آنگاه که پشت کرده و بی‌نشاط است، به انجام واجبات قناعت کنید.

مجبور کردن جسم به انجام مستحبات، گاهی اثری عکس در روح آدمی به جا می‌گذارد. بنابراین، استفاده از تفریحات سالم باید در وقت صحیح آن انجام شود.

با شناخت رابطه روح و جسم و نیز معرفی تفریحات سالم و سرگرمی‌های سودمند، می‌توان به این نکته پی‌برد که انجام این دسته از تفریحات می‌تواند پرورش‌دهنده فضایل اخلاقی در انسان شود و آدمی را تا قله سعادت پیش ببرد.

۴. غریب نخلستان (مریم صدخسروی)

جای آن دارد که شیفتگان ولایت و سوختگان محبت امام مظلومان، سررشته این سوگ‌نامه را نگه دارند و حکایت دردمندان آن را ادامه دهند که این تنها، تاریخ زندگی علی(ع) نیست بلکه سرنوشت همه انسان‌هایی است که شاهد ستم و بیداد حق‌ستیزان و

باطل‌گرایان‌اند و برای مظلومیت خود اسوه‌ای می‌طلبند تا تسکین‌بخش آلام درونی آنان و تسلی خاطر در برابر مصائبی باشد که حق‌جویان مؤمن را هدف می‌گیرد؛ و تبیین این اصل باشد که حق‌پرستی و باطل‌ستیزی را غرامتی است سنگین که هر کس به قدر استعداد خود باید آن را درپیش گیرد و طلایه‌دار این سفر اولیای خدا باشند.

علی(ع) در طول حیات مقدس خویش، درس چگونه زیستن و چگونه مردن را به بشریت داد؛ و رفتار علوی، سرمشق و آموزگار همه انسان‌ها است.

۵. تربیت فرزند از دیدگاه امیرالمؤمنین(ع) (فاطمه چمنی)

در این مجموعه که به تربیت فرزند از دیدگاه امیرالمؤمنین(ع) می‌پردازد، سعی شده تا از بهترین الگوی تربیتی که امیرالمؤمنین(ع) است، بهره گرفت تا فرزندی تربیت کرد که هم در زنده‌بودن به وجودش افتخارکرد و هم بعد از مرگ، باقیات‌الصالحات باشد.

از روایات و سخنان دیگر معصومان در زمینه تربیت چنین برمی‌آید که اولین گامی که والدین باید در زمینه تربیت فرزند بردارند، تربیت و پرورش فضایل و خصایص انسانی در وجود خودشان است چرا که با این عمل هم از جهت وراثت به فرزند

خود کمک کرده‌اند و هم درآموزش، الگویی مناسب برای او محسوب می‌شوند.

البته به جز نقش پدر و مادر بر تربیت فرزند، از نقش محیط - اعم از محیط انسانی و غیرانسانی - نیز نباید غافل شد و اثرات مثبت و یا ضدارزشی آن بر فرزند را نادیده گرفت.

والدین باید در دوران کودکی فرزند خود، هم زمینه لازم برای تربیت فرزند را فراهم کنند و هم در قالب بازی نکات مثبت و شایسته‌ای را که برای رشد علمی و ذهنی فرزند مفید است، در پوشش مطلوب به او بیاموزانند.

تفریح و سرگرمی در دوران نوجوانی و جوانی هم بسیار مهم است؛ اگر این تفریحات درجهت مثبت و شایسته بگذرد، می‌تواند نقاط مثبتی را در زندگی او روشن کند و اگر به بطالت و مجالست با افراد ناشایست باشد، ممکن است شروع خطرناکی برای آینده او باشد. دوره جوانی و نوجوانی، دوره‌ای است که الگوپذیری در جوانان بسیار پررنگ می‌شود و به همین دلیل نقش الگویی پدر و مادر اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

۶. دیدگاه تاریخی امام علی(ع) در نهج‌البلاغه (علی طبری)

پس از قرآن کتاب شریف نهج‌البلاغه معتبرترین و مهم‌ترین اثر مکتوب در حوزه ادبیات اسلامی است. امام علی(ع) بی‌تردید

مورخی بزرگ بوده‌اند؛ چرا که در سراسر *نهج‌البلاغه*، شاهد عناصر تاریخی بسیار هستیم و بیشتر سخنان ایشان در خطبه‌ها و نامه‌ها، جنبه تاریخی دارند. از این جهت می‌توان گفت: امیرالمؤمنین (ع) بزرگ‌ترین خطیب تاریخ هستند. حضرت علی (ع) در بیشتر خطبه‌ها و نامه‌های خویش، ضمن تشریح شریعت، مسائل مالی، جنگی و سیاسی، به وقایع تاریخی هم اشاره می‌فرمودند تا امت اسلامی اوضاع را با فهم کامل‌تری درک و هضم کنند. در *نهج‌البلاغه*، به‌عنوان یک کتاب جامع سیاسی، تاریخی، اعتقادی، اخلاقی، علمی، اجتماعی و اقتصادی که اصول همه دانش‌ها و بینش‌های صحیح بشری در آن آمده است، تاریخ سرمایه الهی و مایه عبرت‌آموزی از زندگی و آثار گذشتگان دانسته شده است. امیرالمؤمنین علی (ع)، دلیل بیچارگی قشر وسیعی از انسان‌های گذشته و سقوط تمدن‌ها را عبرت‌نگرفتن آنان از تاریخ می‌دانند و بر ضرورت تلفیق تجربه‌های شخصی و عینی با تجربه‌های تاریخی و به‌کارگیری این تجربه‌ها برای دستیابی به نتایج مثبت و سازنده در زندگی تأکید می‌کنند.

از دیدگاه حضرت علی (ع)، تاریخ به‌عنوان منبعی سرشار از درس‌ها، ارزش و اهمیت ویژه‌ای دارد. امام (ع) حوادث تاریخی را در کلیات تکراری و مشابه یکدیگر می‌دانند و تکرارپذیری تاریخ و پیدایش مجدد وقایع را امری حتمی می‌شمردند. اما به‌طور کلی

استخراج مواد تاریخی از نهج البلاغه از آن جهت مهم و سرنوشت‌ساز است که گواه صادق و معصومی چون امام علی(ع) واقعیت‌های آن روزگار را بیان و علل پیروزی‌ها و شکست‌ها را تحلیل می‌فرمایند. نامه‌های آن حضرت، هر یک گویای تاریخ پرفرازونشیب آن دوره از اسلام است و بی‌تردید اگر این نامه‌های ارزشمند در دسترس نبودند، بخش مهمی از تاریخ اسلام مسکوت می‌ماند. از این گذشته، امام علی بن ابیطالب(ع) به دلیل علم لدنی و پیوندی که با منبع علم الهی داشتند، از بروز بسیاری از حوادث در آینده دور یا نزدیک پس از شهادت مظلومانه‌شان سخن گفته‌اند که این بخش از سخنان ایشان (در قالب نامه‌ها یا خطبه‌ها) نیز اهمیت تاریخی دارد.

۷. امام علی(ع)، طلایه‌دار وحدت امت اسلامی (سید مرتضی حسینی)

موضوع این نوشتار، سیره امام علی(ع) در راستای حفظ وحدت امت اسلامی و هدف آن، آگاهی‌بخشی به جامعه اسلامی و نیز تلاش علمی برای تقویت روحیه اخوت و همبستگی مسلمانان است. دامنه این پژوهش، عصر خلفای سه‌گانه و منابع مورد استفاده در آن در غالب موارد، منابع متقدم و معتبر تاریخ اسلام است. نتیجه پژوهش، تبیین عملکرد سیاسی امام علی(ع) در دوره خلافت

خلفای سه‌گانه و نیز حرکت در راستای تقریب مذاهب اسلامی است.

۸. امام علی (ع) و جامعه مدنی (علی ناظم‌زاده)

چنان‌که تاریخ نشان داده، در اکثر اندیشه‌های سیاسی و نیز روش سیاسی حاکمان، آنچه مهم است، قدرت است و به این مسئله به‌عنوان یک هدف اساسی و مهم، توجه می‌شود. اما در اندیشه و سیره امیرمؤمنان علی(ع)، آنچه به‌خوبی آشکار است، اوج بی‌اعتباری قدرت و دوری از قدرت‌طلبی است. امام(ع) بدون تعارف و ظاهرسازی، حکومت را از وصله‌های یک کفش یا آب‌بینی بز، پست‌تر می‌پندارد. اما نباید خطا کنیم؛ امام علی(ع) در عین حال که ۲۵ سال پس از رحلت پیامبر(ص) از قدرت دور بود، از ایفای نقش یک فعال و نخبه سیاسی نیز غافل نشد. درست است که قدرت و حکومت در آینه اندیشه و بینش آن حضرت(ع)، فی‌حدّ ذاته اهمیتی ندارد، از آنجا که به‌مثابه وسیله‌ای برای سعادت و کمال و پیشرفت انسان و اسلام قابل استفاده است، اهمیت و کارکرد مثبتی دارد.

علی(ع) برای حکومت اسلامی وظایفی متصور است که از جمله آنها عبارت است از: حفظ دین و تبلیغ آن، اصلاح مردم، احیای سنت رسول‌الله(ص)، اقامه حدود الهی، موعظه

و راهنمایی و مشورت با مردم، کوشش در خیرخواهی و گسترش عدالت در جامعه، جهاد با دشمنان حق و عدالت، عزل و نصب کارگزاران، تأمین حقوق اجتماعی، تقسیم کالا و خدمات اجتماعی، گسترش خردورزی در جامعه و ارائهٔ بینش انتقادی و اصلاحی به عامهٔ مردم، ارائهٔ الگوی کثرت‌گرایی و تساهل و آزادی و مردم‌سالاری به‌صورت فرازمانی و فرامکانی.

عدالت و مردم‌سالاری که علی(ع) در آن جامعه اجرا کرد، الگویی مترقی و متعالی برای بشریت است و تنها در جامعه‌ای پیشرفته و دارای نهادهای مدنی و با فرهنگ مدنی و متمدن قابل اجرا است. از آنجا که علی(ع) تنها به دوران خویش متعلق نبود، با گفتار و کردار خویش «مبنی بر صلح و دوستی و مردم‌سالاری، تساهل و تكثر و آزادی و ارزش محوری»، الگویی جاودان از جامعهٔ مدنی مطلوب به نمایش گذاشت تا هر انسان و مکتب و گروه آزاده و حق‌پرستی در طول تاریخ و در هر مکانی و با هر بینش و اندیشه و مذهب و قومیتی از این اسوهٔ سیاست‌ورزی استفاده کند. گرچه دیروز و امروز شناخته نشد و تا ابد نیز شاید شناخته نشود، هر جامعه‌ای و هر حکومتی با پیگیری و عمل به شاخصه‌های جامعهٔ مدنی در سیرهٔ امیرالمؤمنین(ع)، می‌تواند جامعهٔ مدنی مطلوب را ایجاد کند.

۹. بررسی رفتار والیان امام علی(ع) در ایران و تأثیر آنها بر جامعه ایرانی (علیرضا تربتی)

مسئله کارگزاران و والیان حکومتی در سرزمین‌های مفتوحه (در این مبحث، ایران) در دوران خلافت امام علی(ع) و عزل و نصب آنها توسط امام(ع) در چهارچوب حاکمیت ناب اسلامی و تأثیرات منبعث از آن، ازجمله مسائلی است که بعدها در شکل‌گیری گرایش‌های عقیدتی یا مخالفت‌های سیاسی، نقش تعیین‌کننده‌ای داشت و با توجه به سیره عملی امام(ع) در برخورد با ساکنان جوامع اسلامی و نگرش ایشان به کارگزاران سیاسی و مالی در قالب خادمین به مردم، نه قادرین بر مردم، آن‌چنان تأثیر عمیقی در بطن جامعه ایران از خود باقی گذاشت که حاکمیت‌های بعدی (مانند امویان) تنها با توسل به زور و خشونت و سرکوب و حشيانه کارگزارانی چون حجاج بن یوسف و امثال وی توانستند موقتاً بر آن چیره شوند.

این تلاش در شناساندن حقیقت حکومت اسلامی به مردم مسلمان، هرچند با شهادت امام(ع) و تفوق مجدد اشرافیت عربی ناتمام ماند، همین مقدار کفایت می‌کرد تا در سرزمین‌های مفتوحه‌ای چون ایران، تأثیر دیرپایی باقی بگذارد و نگرش ایرانیان به حکومت اسلامی را متحول و به نوعی که مدنظر امام علی(ع)

بود، جلب کند. این مقاله، شرح مختصری است از برخورد امام(ع) با تعدادی از کارگزاران و والیان در شرایط بسیار دشوار خلافتشان و در محدودهٔ زمانی اندکی که داشتند؛ تعیین حدود اختیارات آنها بر جوامع تحت فرمانشان و تبیین واقعی حاکمیت و خلافت اسلامی.

۱۰. پیامبر(ص) در اندیشهٔ تداوم رهبری (سبحان عصمتی)

پیامبر اسلام (ص) بزرگ‌ترین نهضت دینی را در جامعه به وجود آورده بود؛ اما این نهضت در استمرار خود با چالش‌هایی مانند دشمنان داخلی، قدرت‌های خارجی، منافقان، ضعف ایمان و رسوب فرهنگ جاهلی در جان بسیاری از گروندگان به اسلام، مواجه بود. این عوامل باعث می‌شد که پیامبر(ص) از همان آغاز نهضت چاره‌ای برای استمرار نهضت بیندیشند؛ و در راستای تحقق این هدف، علی‌بن‌ابی‌طالب(ع) را در موارد متعدد(مانند یوم‌الدار، حدیث منزلت و حدیث دوات و کاغذ)، صریح و غیر صریح، به‌عنوان جانشین خود معرفی کرد که نمونهٔ برتر و آشکار آنها نصب امام علی(ع) به‌عنوان جانشین در غدیر خم است. ولی با همهٔ تلاش‌های پیامبر(ص) برای تضمین استمرار نهضت اسلام، عواملی چند مانند رسوبات جاهلی،

حسادت به برتری‌های امام علی(ع)، شیخوخیت، عقده‌های ناشی از جنگ‌های بدر، احد و حنین، باعث شد که اقدامات پیامبر(ص) کنار گذاشته و امام علی(ع) از حقش محروم شود.

این نوشتار، تحلیلی است کوتاه بر پیش‌زمینه‌های غدیر و عوامل نادیده گرفته شدن تلاش‌های پیامبر(ص) برای استمرار نهضت اسلام.

۱۱. سیمای امیرالمؤمنین(ع) در خطابه غدیر (مجتبی جلیلی فرد تبریزی)

این مقاله در چند بخش تهیه و تنظیم شده است: ابتدا خلافت از دیدگاه شیعه بررسی شده و سپس در بخش‌های بعدی مطالبی پیرامون توأم‌بودن نبوت و امامت و نیز حدیث «یوم‌الدار» و حدیث «بدء‌الدعوه» بیان شده است. در بخش بعدی، واقعه غدیر خم و آیه مربوط به انتخاب امام معروف به آیه «تبلیغ»، و سپس نکاتی پیرامون این آیه عنوان شده که مجموعاً چهارنکته است. در ادامه، درباره مطلب مهمی که «آیه تبلیغ» از آن خبر داده، به دو طریق توضیحاتی داده شده است: اول، تفسیر آیه با قطع نظر از شواهد که در این طریق سه نکته بیان و سپس این سه نکته بر مسئله ولایت تطبیق داده شده است؛ دوم، تفسیر «آیه تبلیغ» از

دیدگاه روایات تحقیق شده و کتاب‌ها و مطالبی که نویسندگان اهل سنت و شیعه در این مورد نگاشته‌اند. آنگاه ادامه واقعه غدیر به طور مفصل‌تر بررسی و در ادامه تبریک‌ها و اشعار گفته شده در این واقعه آورده شده، سپس اسناد غدیر بررسی و در ادامه آیاتی از سوره «معارج» به عنوان تأیید واقعه غدیر آورده شده است. در ادامه، کلمه «مولى» در حدیث «من كنت مولاه فعلى مولاه» تحقیق و معنای «ولى و سرپرست و رهبر» با ذکر ادله‌ای اثبات شده و در پایان روایتی در شأن حضرت علی (ع) نقل و به دنبال آن پی‌نوشت‌ها و منابع آورده شده است.

۱۲. حج از منظر نهج البلاغه (مرجان کاظمی)

نهج البلاغه، کتابی است جامع تمامی موضوعات که حضرت علی (ع) به شیواترین بیان و پرمعناترین محتوا آن را بیان فرموده است.

حج، موضوعی است که در قرآن و سنت بسیار به آن اشاره شده است. در نهج البلاغه نیز همچنان که از هر موضوعی سخن به میان آمده، حج و ابعاد آن نیز به خوبی به تصویر کشیده شده است. پس از تحقیق و بررسی در خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان قصار حضرت (ع)، موضوع حج تحت سه عنوان مورد بررسی قرار گرفت: توصیف حج، توصیف حج گزاران، سفارش به حج.

۱۳. اخلاق در نهج البلاغه (حمیرا محمودی)

تربیت روحی و اخلاقی انسان و در یک کلام «برنامه انسان سازی» برای هر جامعه‌ای، امری به‌غایت حیاتی است. با این وصف، نگاهی به اوضاع جوامع بشری نشان می‌دهد که آنچه قبل از همه به‌دست فراموشی سپرده شده، تربیت اخلاقی و معنوی انسان است. تمامی نابه‌سامانی‌های موجود در سطح جهان و انواع گرفتاری‌هایی که بشر امروزه با آن دست به‌گریبان است، ناشی از غفلت انسان از امر تربیت و سازندگی روحی و اخلاقی خویش است.

از نظر تعالیم اسلامی، هر گناه اثری تاریک‌کننده و کدورت‌آور بر دل آدمی باقی می‌گذارد؛ در نتیجه، میل و رغبت به کارهای نیک و خدایی کاهش و رغبت به گناهان دیگر افزایش می‌یابد. در مقابل، عبادت و بندگی و به‌یادخدا بودن، وجدان مذهبی انسان را پرورش می‌دهد، میل و رغبت به کار نیک را افزون می‌کند و از میل و رغبت به شر و فساد و گناه می‌کاهد.

این مقاله با بهره‌گیری از سخنان امام علی (ع)، اشاره‌ای است به این مهم که بشر در معرض این آفات اخلاقی و بیماری‌های روانی است و خداوند با نمازها و زکات‌ها و روزه‌ها، بندگان مؤمن خود را از این آفات نگهبانی می‌کند. این عبادات، دست‌ها و پاها را از گناه، و

چشم‌ها را از خیرگی بازمی‌دارند و به آنها خشوع می‌بخشند، و نفوس را رام و دل‌ها را متواضع می‌کنند.

۱۴. زن، حجاب، نهج‌البلاغه (امین و احسان شهسواری و سمیه رشیدی)

از جمله مواردی که در بحث آسیب‌شناسی خانواده و جامعه مهم تلقی شده، حجاب است. پدیده بدحجابی یا بی‌حجابی به بهانه آزادی و حقوق زن و پیشرفت وی در اجتماع رواج یافت و باعث سوءاستفاده از زن و نابه‌سامانی‌های اجتماعی و تضعیف بنیان خانواده شد.

حجاب به‌عنوان حق زن نه تنها با آزادی و پیشرفت و حضور زن در اجتماع منافات ندارد، بلکه می‌تواند باعث تکامل زن شود. و در این خصوص، توجه به دستورات ادیان و به‌خصوص اسلام و نیز توجه به فرمایشات معصومین(ع) راه‌گشا و ضامن حفظ خانواده و فروپاشی بر اثر بدحجابی است؛ که در این مقاله به تمامی این موارد اشاره شده است.

امام علی(ع) نیز حجاب را جزئی از ایمان و از فضایل پرهیزگاران دانسته‌اند و آن‌را در مورد مردان هم سفارش کرده‌اند و درباره آن معتقد به سخت‌گیری و خشونت‌ی که در قوانین سایر ادیان به چشم می‌خورد، نیستند. به اعتقاد امام(ع) رعایت حجاب و

برخورداری از عفت، مایه کمال فرد و جامعه است و امام(ع) ارزش آن را همسنگ با جهاد و شهادت می‌دانند.

امام(ع) تکبر در مقابل نامحرم را از ویژگی‌هایی دانسته‌اند که می‌تواند بر حفظ حجاب زن کمک کند و به مردان سفارش می‌کند که از غیرت بی‌جا پرهیزند و زنان را به خویشتن‌داری و توکل بر خدا در برابر مشکلات فرا می‌خواند، مشکلاتی همچون فقر که امروزه مایه اکثر فسادها و تباهی‌ها است؛ و راه‌حل آن را عفت و حیا می‌دانند.

۱۵. به امام علی(ع) تأسی کنیم (عاطفه غراب)

علی(ع)، آن بنده پاکبخته‌ای است که لذت ارتباط با خدا را با ذائقه دل چشیده و عظمت او را با دیده دل و با همه وجودش حس کرده است و به همین جهت از هر فرصتی برای تنهاشدن با او استفاده می‌کند و دیدار مکررش سبب نمی‌شود که ذره‌ای از احساس آن عظمت در درونش کاسته شود و یا خود را در پیشگاه او بی‌محابا ببیند.

حضور قلب علی(ع) در عبادت، و خلوص او در اعمال و رفتار چنان عظیم است که ذره‌ای در آن غش نمی‌بینی. امام(ع) در مقام سازندگی خود به درجه‌ای رسید که مدیر بر خود و مسلط بر خویش بود. زمان نفس خود را در دست داشت و به هر صورتی که

می‌خواست، آن را حرکت می‌داد و به همین جهت قادر بود همانند کسی که خاری در چشم دارد صبر کند، و دم برنیاورد، آن هم صبر جانگزایی که آدمی را پیر می‌سازد. جز او کیست که درعین قدرت، درعین محق‌بودن، درعین فدایی اسلام و حقیقت‌بودن شمشیر نکشد و با تمامی امکانات در برابر خصم نایستد!

۱۶. انسان‌شناسی در نهج‌البلاغه (سینا محمودی)

در قرآن کریم، محور دعوت پیامبران و خصوصاً پیامبر خدا(ص) تربیت و تکمیل فضایل اخلاقی قرار داده شده است. اگر علم مغزها را نیرومند می‌کند، ایمان و تقوا دل‌ها را با امید و اعتماد قوی زنده نگاه می‌دارد و وظیفه سنگین و مقدس تربیت را علم و تعلیم هیچ‌گاه نتوانسته است و نمی‌تواند بردوش گیرد. در این نوشتار سعی شده است ابزار و شیوه‌های تحقق تربیت صحیح آن‌گونه که مولا علی(ع) در سیره و گفتار خویش ارائه کرده‌اند، در حد توان به تصویر کشیده شود. با توجه به ساختار کلی شخصیت آدمی، روش‌های تربیتی را در سه محور می‌توان تدوین کرد:

۱. شناختی - روانی، ۲. عاطفی - قلبی، ۳. رفتاری - محیطی.

در این مقاله، در محور اول، روش‌های پرورش قدرت تعقل و تفکر، عبرت‌آموزی، علم‌اندوزی، توبه، خطابه، ذکر مثال و تأمل در

خود به بحث گذاشته‌شده، و در محور دوم به تربیت با ملاحظت و همراه با هوشیاری اشاره‌شده و در محور سوم به تأثیر خانه و وظایف پدر و مادر در تربیت فرزندان گریز زده‌است.

۱۷. علم غیب امام علی (ع) (محسن غرویان)

یکی از عناصر و ابعاد وجودی و شخصیتی امام علی بن ابی طالب (ع)، ارتباط آن حضرت (ع) با ملکوت عالم و بهره‌مندی از علوم غیبی است. باید اعتراف کرد که پی‌بردن به همه اسرار علم غیب امام (ع)، خود از علوم غیبی است که هر کسی را بدان راه نیست. در این مقاله در حدّ توان کوشش شده است برخی از نکات و جوانب این بحث مهم بازگو شود و پاره‌ای از دقایق این مبحث، در حدّ سعه و توان ناچیز، در ساحت دید و نظر صاحب‌نظران قرار داده‌شود.

۱۸. تربیت سیاسی کارگزاران در نهج‌البلاغه (طوبی رنجبر)

از آنچه درباره تربیت سیاسی از منظر امام علی (ع) و فرمان‌های حکومتی آن حضرت در این مقاله نوشته شده است، می‌توان به اهمیت و فراگیربودن آن در همه سطوح و مقاطع تحصیلی و حتی در کانون‌های خانوادگی پی برد و توجه به مسئولان و برنامه‌ریزان

کشورها را بدان جلب کرد، زیرا با تربیت درست کارگزاران از نظر دینی و سیاسی می‌توان از بروز بسیاری از بحران‌های اجتماعی جلوگیری کرد.

براساس اندیشه سیاسی امام علی(ع)، عوامل متعددی در تربیت سیاسی نقش دارد که باید با در نظر گرفتن آنها زمامداران جامعه را تربیت کرد. نقش دین، خانواده و ارزش‌های مورد قبول جامعه - که در اعماق فرهنگ و سنت اجتماع ریشه دارد - در شکل‌گیری نگرش‌های سیاسی و تأثیر آن برگرایش‌های زمامداران روشن است. به‌علاوه، روش‌های اجرای تربیت سیاسی به نوبه خود، اهمیت دارد. این موضوع از فرمان‌های گوناگون حضرت علی(ع) به زمامداران نظام اسلامی به‌روشنی قابل استفاده است.

تربیت سیاسی مبتنی بر اندیشه‌های سیاسی و حکومتی حضرت علی(ع) باید ویژگی‌هایی را در کارگزاران ایجاد کند که به شکل گذرا به آنها اشاره شده است. حکومت چندساله آن حضرت(ع)، با این ویژگی‌ها همراه بود و خود آن حضرت(ع) و مدیران و کارگزاران بر داشتن چنین خصلت‌هایی سفارش می‌کردند. اگر هر زمامداری این صفات را داشته باشد، به‌یقین خدماتی که در راه خدا و خدمت به مردم انجام می‌دهد در عین جلب رضایت مردم، موجب خشنودی خدای متعال نیز خواهد بود.

با این حال، تربیت سیاسی، فرایندی است پیچیده و دارای ابعاد گوناگون که در اجرا، با موانع و مشکلاتی روبه‌رو می‌شود. ویژگی‌های منفی کارگزاران که جنبه فردی دارد، بیشتر به عواملی همچون غرور، هواپرستی و پیمان‌شکنی و انحصارطلبی کارگزاران مربوط می‌شود. اگر زمامدار چنین ویژگی‌هایی داشته‌باشد، بعید است که در راه اهداف عالی نظام اسلامی قدم بردارد. بنابراین، براساس اندیشه سیاسی علی(ع)، راه‌های چاره‌ای وجود دارد که می‌توان از بروز این ویژگی‌ها جلوگیری و یا پس از بروز آن، آنها را درمان کرد. از جمله راه‌های پیشگیری پیدایش و یا از بین بردن این صفات عبارت‌اند از: آراستگی به تقوا، بی‌اعتنایی به دنیا، توجه به نتایج اعمال و مشورت با علما. گذشته از این، روش‌های تربیت سیاسی نیز در تربیت کارگزاران بسیار مؤثر است که در صورت به‌کارگیری آن، از ویژگی‌های منفی به‌دور خواهند بود.

۱۹. مقایسه مفهوم دنیا در دیوان امام علی(ع) با مخزن‌الاسرار

نظامی (مهرنوش صف شکن)

این مجموعه شامل هفت فصل است؛ که سه فصل آخر آن نمایه دارد تا خوانندگان بتوانند با رجوع به ابیات و آیات، زودتر به مقصود خود نایل شوند. فصل اول، ابیات دیوان امام علی(ع) درباره دنیا است که با شماره هر بیت

آورده شده است. فصل دوم، ابیات مخزن/الاسرار نظامی در مورد دنیا است. فصل سوم، خلاصه مفهومی است که در این ابیات درباره دنیا ذکر شده است [در دیوان امام علی(ع)] و فصل چهارم، خلاصه مفهومی ابیات نظامی در مورد دنیا است که شماره مقاله و ابیات در برابر آنها ذکر شده است. فصل پنجم، شباهت‌های سخنان این دو بزرگوار، فصل ششم تفاوت‌های سخنان آنان و فصل هفتم شباهت‌های سخنان آنان با مفاهیم دنیا در قرآن کریم است که شماره ابیات و ... مربوط به این سه فصل در آخر هر فصل در قسمت نمایه آورده شده است.

۲۰. دشمنان عدالت (امین نوروزی)

این مقاله از سه بخش تشکیل شده است: در بخش اول — با عنوان «چرا دشمن‌شناسی» — مخاطرات تکامل آدمی تشریح و سپس ائمه معصومین(ع) به عنوان الگوی کامل معرفی و در ادامه درباره ضرورت دشمن‌شناسی در مکتب ائمه معصومین(ع) بحث و آنگاه حضرت علی(ع) الگویی کامل معرفی و پیرامون دشمن‌شناسی سیاسی و اجتماعی از سیره ایشان در مقطع خلافت توضیح داده شده است.

در بخش دوم- با عنوان «عدالت، محور حکومت علوی» - عدالت حضرت علی(ع) توصیف و سپس توضیح داده شده که بسط عدالت اجتماعی از طرف حضرت علی(ع)، مهم‌ترین عامل مخالفت و دشمنی آن حضرت(ع) بوده است.

بخش سوم- با عنوان «دشمنان امام علی(ع)» - که مغز مقاله را شامل می‌شود، دشمنان امام علی(ع)- یعنی ناکثین، مارقین و قاعدین- معرفی و علل مخالفت آنان بررسی و رفتار حضرت علی(ع) در برابر آنان تشریح و در پایان معرفی و دشمنی هر کدام از گروه‌های مخالف حضرت علی(ع) نتیجه‌گیری‌های کلی و کاربردی ارائه شده است. مقاله با نتیجه‌گیری کلی از دشمن‌شناسی در سیره حضرت علی(ع) به پایان می‌رسد.

۲۱. درآمدی بر مباحث و آموزه‌های ارتباطی نهج‌البلاغه

(بهرام جبارلوی شبستری)

اقیانوس بیکرانی به نام نهج‌البلاغه- که سید شریف رضی بر گردآورده خود از خطبه‌ها، نامه‌ها و گفتارهای کوتاه حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) نام نهاده- حاوی مباحث، موضوع‌ها و آموزه‌های بی‌نظیری هم در حوزه علوم ارتباطات اجتماعی است که ازجمله آنها می‌توان به این موارد: «مأموریت پیامبران الهی و نحوه پیام‌رسانی آنان»، «قرآن، رسانه‌ای الهی برای سعادت بشری و

ویژگی‌های آن»، «در فرایند ارتباطی پیامبر (ص) و ائمه(ع) با مردم»، «پارازیت در طرف گیرنده یعنی مردم وجود دارد»، «شیوه مطلوب گردش اطلاعات بین حکومت با مردم و برعکس»، «شایعه در خدمت جنگ روانی امویان علیه امام علی(ع)»، «خبر دادن امام علی(ع) از حوادث فراروی جوامع اسلامی و علل بروز این گرفتاری‌ها»؛ که در این نوشته براساس روش مطالعه اسنادی، توصیف و بررسی شده است.

